

„Visszaemlékezés az Úr Jézus munkájára...”

Az 1945 utáni „délvidéki ébredés” egy szemtanú beszámolója alapján.

KÉZIRAT

1.

Apai örökségként került hozzám Ács Mihály 1980-ban írt visszaemlékezése, melyben az 1946-1953 közötti ún. „délvidéki ébredés” eseményeit eleveníti fel. A békési és csongrádi egyházmegyék területén makói központtal zajló eseményekkel – csakúgy, mint a hasonló időben zajló „Szabolcsi ébredéssel” – mindeddig jobbra nem foglalkozott a történeti kutatás, így maga a forrás is ismeretlen, Ács Mihályról és munkájáról pedig csak kevesen, többnyire a visszaemlékezésbe foglalt események által is érintettek vagy leszármazottaik tudtak. A nyolcvannyolc gépelt oldalas „Krónika” – ahogyan maga Ács nevezi művét, és ahogy a továbbiakban magam is hivatkozok rá – olvasása azonban számos meglepetést rejtett. A szöveg ugyanis egészen új aspektusból, a hétköznapi, vidéki „kisember”, egy fuvaros szemszögéből mutatja meg a Magyarországi Református Egyház történetének ezt az igen nehéz időszakát, melyet az 1989-es rendszerváltás után megélénkült történeti kutatás egészen a legutóbbi időkig első sorban az intézmény- és politikatörténet perspektívájából értelmezett. Más perspektívából pedig más kép látható, vagy legalábbis másképp látható a leépülésnek, megfosztásnak, elnyomásnak és bezáródásnak az a kollázsa, melyet eddig erről az időszakról kialakítottunk.

A Krónikában a lejegyzés időpontjára vonatkozó első utalás 1980 áprilisa, az utolsó pedig az 1981. év eleje, vagyis Ács Mihály halála előtt néhány hónappal véglegesítette a szöveget. Az, ahogyan Ács a harminc évvel korábbi eseményeket bemutatja, döntően más, mint a hivatalos egyházi interpretáció. Ács egy, a hivatalos egyház által az államhatalommal való együttműködés jegyében felszámolásra ítélt, s maradványaiban is évtizedeken keresztül marginalizált kegyességi csoport, a Bethánia és az ébredési mozgalom felől láttatja az eseményeket. Ebből a pozícióból következik, hogy bár az ellenállás vagy dac motívuma kimondottan sehol sem jelenik meg a Krónikában, mégis folyamatosan a hatalom által kreált emlékezettel szemben, egyfajta „ellenemlékezetet”¹ fogalmaz meg. Az ellenemlékezet nem egyszerűen a felejtéssel való küzdelem, hanem az egyén vagy egy kisebb – sokszor a hatalom által felejtésre ítélt – közösségnek a történelem hivatalos verziójával szemben tanúsított, különböző kulturális formákban megnyilvánuló ellenállása. A kulturális jelzőt itt nem csak azért alkalmazom, mert ez

¹ A fogalomhoz lásd Foucault, Michel: Nietzsche, a genealógia és a történelem, Fordította Romhányi Török Gábor, *Új Írás*, XXXI. évfolyam, 1991/10, 61-72.

egyértelműen megkülönbözteti az ellenállásnak ezt a fajtáját a politikai vagy fegyveres ellenállástól, hanem első sorban azért, mert az ellenállásnak a jellegéről, természetéről közöl lényegi információt. A kultúrát a szimbólumokban megtestesülő jelentések történetileg közvetített mintáinak tekintem, a szimbolikus formákban kifejezett örökölt koncepciók olyan rendszerének, amelynek segítségével az emberek egymással kommunikálnak, állandósítják és fejlesztik az élettel kapcsolatos tudásukat és attitűdjeiket.² A kulturális ellenállás ebben az értelemben alternatív jelentésadást jelent: vagyis azt, hogy egy egyén vagy egy közösség más jelentést ad bizonyos dolgoknak, történeseknek, mint a vele szemben álló hatalom. Máshogy építi fel e jelentések segítségével a valóságot, és ezt az alternatív konstrukciót szimbolikus formákban rögzíti, illetve tovább is adja. Mint látni fogjuk, a Krónika egyik legfontosabb motívuma ez az alternatív jelentésadás.

Ahhoz, hogy a Krónikának ez a karaktere érthetőbb legyen, először az emlékezet kérdésköréről, majd arról kell röviden szót ejtenünk, hogy milyen volt az a meghatározó hatalmi emlékezetkonstrukció, mellyel a Krónika szemben állt.

2.

Azt, hogy mit tekintünk történelemnek, nem csak vagy nem annyira a múlt tényszerű eseményei határozzák meg, hanem a jelen azon diskurzusai, melyek során a múlttal kapcsolatos emlékezetekből létrehozuk és rögzítjük azt a konstrukciót, amit történelemnek nevezünk, s ami a továbbiakban már mint egy normatív elbeszélés – „így volt” – meghatározza a múltunkhoz való viszonyunkat. Jan Assmann, a társadalmi emlékezet meghatározó kutatója szerint az ilyen konstrukciók egyik fontos sajátossága az, hogy már nem, vagy csak nagyon nehezen változnak. Ezeken a konstrukciókon keresztül a történelem, mint rögzített narratíva megalkotása és az ezt szolgáló intézmények az uralom eszközeivé válhatnak: az uralkodó elit ezeken keresztül teremti meg saját múltját és saját emlékezetét is, és ezeken keresztül kontrollálja a társadalmi emlékezet más, a rögzítettel szemben akár alternatívát is jelentő változatait. Az elit, különösen egy diktatúrában az emlékezet, a történelem-narratíva megfogalmazásának monopolizálására, kisajátítására törekszik, s ezzel párhuzamosan intézményei révén maga próbálja elhárítani a történelmi tényezők hatásait saját egyensúlyára és folytonosságára, és így próbál minden olyan ellenállást

² Geertz, Clifford: A vallás mint kulturális rendszer, in Niedermüller Péter (szerk.): *Az értelmezés hatalma, Antropológiai írások*, Budapest, Századvég Kiadó, 1994, 63–103, 65.

legyőzni, amely struktúrája változtatására kényszerítené.³ Assmann Claude Levi-Straussra hivatkozva az ilyen társadalmakat hidegnek nevezi, szemben az olyan „forró” társadalmakkal, melyek az emlékezetet a társadalmi változás motorjává tették és folyamatosan igénylik is a múltra való efféle reflexiót. Fontos azonban, emeli ki Assmann, hogy

„a hideg nem fagypontja a kultúrának, hanem maga is megteremtésre szorul. Tehát nem csupán az a kérdés, hogy adott társadalmak milyen mértékben és formában fejlesztették ki a maguk történeti tudatát, hanem egyúttal az is, milyen mértékben és formában, miféle intézmények és társadalmi mechanizmusok révén »fagyasztottak be« minden változást. A »hideg« kultúrák nem elfelejtettek valamit, amire a »forró« kultúrák emlékeznek, hanem másvalamire emlékeznek. Ezeknek az emlékeknek az érdekében gátat kell vetni a történelem beáradásának. Erre szolgálnak a »hideg« emlékezés fogásai.”⁴

Assmann szerint a társadalom nem lehet hideg vagy forró a maga egészében. Vannak szegmensei, melyek forróak, míg mások hidegek, és vannak intézményei, aktorai, melyek „hűtő”, míg mások „fűtő” tényezők. Assmann a hűtő intézmények közt tartja számon az egyházakat is, ami egyáltalán nem meglepő, hiszen a vallást általában olyan társadalmi intézménynek tekint a társadalomtudomány, melynek funkciója alapvetően a fennálló rend legitimálása, transzcendens megalapozása és nem pedig a megváltoztatása. A hideg társadalmak – vagy a társadalmak hideg szegmensei – a kontinuitás, az állandóság érzetét keltik. Azt emelik ki az adott közösség életében, ami folytonos vagy rendszeresen visszatérő, s igyekeznek a felejtés technikáival elfedni mindazt, ami a maga egyszerűségével, különösségével a folytonosságot megszakítja. A lehűtés, a felejtés technikái között persze nem csak az emlékezet felszámolásának vagy kisajátításának direkt eszközeit – például az egyszeri, különös történésekre emlékező emberek elnémítását, illetve az ezekkel kapcsolatos helyek, tárgyak megsemmisítését vagy átalakítását – tarthatjuk számon, hanem különös módon a dokumentáció, a múlt eseményeinek szisztematikus rögzítése is ilyen eszközzé válhat. Mint Assmann történelmi példákon keresztül rámutat, a történelem hozzáférhetővé tétele, még abban az esetben is, ha direkt hamisításról nincsen szó, a „semmi sem változott” alapérzés megerősítését célozza. A hozzáférhetővé tett dokumentumok „a történelemnek nem a jelentőségét, hanem a trivialitását bizonyítják. (...) Megmutatják, hogy semmi elbeszélésre érdemes nem történt.”⁵

³ Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Fordította Hidas Zoltán, Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2013. 69.

⁴ Assmann: i.m., 70.

⁵ Assmann: i.m., 76.

Vannak ugyanakkor olyan társadalmi tényezők, melyek a kultúra „felforrósításának” irányában hatnak. Assmann Levi-Strausst idézve írja, hogy „a politikailag szervezett egyenlőtlenség értelmében vett uralom felforrósít.”⁶ Levi-Strauss első sorban az osztályellentétek felforrósító hatásáról ír, de az emlékezetkutatások újabb fejleményeiből⁷ egyértelműen következik, hogy nem csak a társadalmi osztályok, hanem a különböző traumák mentén konstituálódó társadalmi csoportok közötti ellentétek is felforrósíthatják a kultúra egy-egy szegmesét. Különösen is igaz ez a totalitárius rendszerek elnyomott csoportjai esetében, amikor is az emlékezés, az alternatív emlékezetek létrejötte és fenntartása az ellenállás egyik formája, az elnyomás elleni fegyver lehet. „A totalitárius elnyomás szélsőséges eseteiben mutatkozik meg a kulturális emlékezet szabadító ereje, amely általában is sajátja. A totális uniformizálás világában az emlékezés lehetővé teszi a másság megtapasztalását és a távolságtartást a jelen tényeinek önkényuralmától.”⁸

3.

Az assmanni emlékezet-modell felidézése – ha mégoly vázlatosan is – azért fontos, mert segíthet megérteni azokat a nagyon sajátos emlékezetpolitikai helyzeteket, mint kontextusokat melyekben a Krónika értelmezhető. A református egyház, mint közösség gyakorlatilag sohasem volt társadalmi, kegyességi vagy teológiai jellemzőit tekintve homogén, és ez különösen is igaz a Krónika által referált történelmi korszak viszonyaira. A második világháború utáni időszak társadalmi-politikai változásai nyomán ugyanis az egyes kegyességi csoportokon belül is eltérő véleményáramlatok alakultak ki a szerveződő, majd felálló új hatalomhoz való viszonyulás tekintetében. A helyzetértékeléssel kapcsolatosan legtöbbet idézett Gombos Gyula szerint – aki az egyház 1945 utáni történetét a szemtanú pozíciójából, de már emigrációban írta meg – három nagy csoportot lehetett megkülönböztetni 1945-ben az egyházban. A legnagyobb, ám legpasszívabb csoportnak a régi egyházi elitet tartja, melynek passzivitása mögött egyfelől a megfélemlítettséget, másfelől azt a „lelki és szellemi tohonyaságot”⁹ látja, mely 1867 után a politikai hatalommal kiegyező egyházvezetést – a kivételek ellenére – általánosan jellemezte. Gombos nem írja le részletesen, hogy kiket ért az elit fogalmán, de ha az elitet nem csak szűken az

⁶ Assmann: i.m., 73.

⁷ Részletesebben lásd Assmann, Aleida: Az emlékezet átalakító ereje, *Studia Litteraria*, LI. évfolyam, 2012/1–2, 9–23. valamint Pabis Eszter: Az emlékhelyek kutatásának eredményeiről Németországban és Svájcban, in S. Varga Pál – Száraz Orsolya – Takács Miklós (szerk.): *A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013, 157.

⁸ Assmann: i.m., 88.

⁹ Gombos Gyula: Szűk esztendők: magyar kálvinizmus válsága, in Uő: *A történelem balján 2.*, Budapest, Püski Kiadó, 1992, 17.

egyházi hierarchia korábbi csúcsára értjük, hanem a kortárs Bibó István elit-értelmezése alapján¹⁰ mindazokat ide számítjuk, akik a kor reformátusai számára szellemi értelemben útmutatást adtak, akkor a kép már jóval bonyolultabb, és Gombos ítélete sem feltétlenül helytálló. Jóllehet ugyanis ennek az elitnek egy jelentős részét a korábbi liberális gondolkodású lelkes és értelmiségi réteg adja, ebből a közegekből jönnek a korszak később egészen más irányba térő jelentős egyházvezetői – Ravasz László, Révész Imre, Makkai Sándor – is¹¹, ugyanakkor a két világháború között az egyház megújítását célzó szellemi és kegyességi mozgalmak, mint a történelmi kálvinizmus vagy a belmisszió, illetve az egyház társadalmi jelenlétét jellemző súlypontok áthelyeződése, a szociális kérdésre adott egyre határozottabb reflexió kapcsán¹² az elit jelentősen átalakul, komplexitása megnövekszik. A különböző körök vitáit tekintve pedig, melynek középpontjában előbb a Trianon utáni kiút keresése, majd az egymást váltó diktatúrák válaszfutái, s ezektől egyáltalán nem függetlenül a lelki megújulás kérdései álltak, a korszak elitjét egyáltalán nem a lelki és szellemi tohonyaság jellemezte.

A Gombos által másodikként tárgyalt, „ébredési reformereknek” nevezett csoport szintén roppant heterogén. Mindegyik irányzata a két világháború közötti, s ’45-ben újraindult ébredési mozgalomból jött, s mindegyik valamilyen reformprogrammal állt elő. Ennek az iránynak az egyik nagy múltú szereplője volt a Bethánia Egylet. Az egylet a 19. század végén, Francis E. Clark által Christian Endeavor néven, az Amerikai Egyesült Államokban alapított mozgalom magyarországi ágaként Szabó Aladár és Kecskeméthy István budapesti református teológiai tanárok munkája nyomán alakult meg 1903-ban. A Bethánia CE szövetség annak ellenére, hogy létrejöttében teológusok működtek közre, és mindig voltak saját lelkeszei, meghatározó módon laikus szervezet volt. Tagságának többsége a református egyházból került ki. Munkájának középpontjában a belmisszió, vagyis az egyházon belüli lelki megújulás, ébredés előmozdítása, illetve a „felébredt” egyháztagok gondozása, egy szoros, összetartó közösségbe vonása állt. Módszerük evangélizációk, konferenciák, csendesnapok, bibliaórák tartásából, vasárnapi iskolai munkából, és a személyes lelkigondozásból állt. A mozgalom sajátos pietista kegyessége, intenzív, és a csatlakozáshoz a „felébredt” élet bizonyítékait számon kérő, zárt közösségi formája hosszú ideig a hivatalos egyház ellenszenvét váltotta ki. A két világháború

¹⁰ Bibó egy 1942-es tanulmányában írja, hogy az elit „legfőbb szerepe az, hogy az élet élésére, az emberi helyzetekben való erkölcsi viselkedésre s az emberi szükségletek mélyítésére, finomítására és gazdagítására mintákat, példákat adjon, azaz kultúrát csináljon”. Bibó István: *Elit és szociális érzék*, in Uő: *Válogatott tanulmányok I.* 1935–1944, Budapest, Magvető Kiadó, 1986. 226.

¹¹ Lásd Hatos Pál: A magyar protestantizmus és eszmei fordulata Tisza Istvántól Ravasz Lászlóig, *Múltunk*, L. évfolyam, 2005/1, 89-117.

¹² A folyamathoz lásd Kiss Réka: Társadalmi kérdések – egyházi válaszok: Muraközy Gyula lelkipásztori tevékenysége, in Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten*, 2. kötet, Budapest, Argumentum - ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 591-600.

közötti, s kivált az 1946-tól kibontakozó egyházi megújulási hullámban, az „ébredésben” a Bethániának jelentős része volt, s bár ez enyhülést hozott az egyház vezetése és az egyesület viszonyában, a Bethánia azonban megőrizte különállását. A bethánista közösségek intenzív és tudatos hitélete sajátos kontrasztként ékelődött a népegyházi közegbe, s ez a kontraszt helyi és olykor országos szinteken is folyamatos feszültség forrása volt, melyet ugyanakkor sok esetben mélyített a bethánisták exkluzivizmusra hajlamos magatartása is.

Az 1930-as években a Bethánia vezetőségébe tartozott a későbbi püspök, Bereczky Albert is. Bereczky maga is az „ébredés embere”, a belmisszió felől jött, pápai teológus éve alatt „a politikai, egyházpolitikai változásokra leginkább fogékony ifjúsági egyesület, a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség (MEKDSZ) köréhez tartozott, ahol szoros barátságot kötött Tildy Zoltánnal, Szabó Imrével, aki az első budapesti esperes lett és Kiss Gézával, akit az ország az Ormánság szociográfusaként ismert meg.”¹³ Később egykori teológiai tanára, Czeglédy Sándor hatására létrejött, Hit és Szolgálat nevű belmissziós egyesület mukatársa lett, és maga is belépett a Bethánia CE szövetségbe, és idővel a választmány tagja lett. 1940-ben azonban ki is lépett, és csatlakozott a Békefi Benő által létrehozott, jóval radikálisabb Református Gyülekezeti Evangélizáció Baráti Társaságához, és intenzíven közreműködött a Társaság által kiadott *Magyar Református Ébredés* nevű lap szerkesztésében.

A különböző felfogásban, különböző módokon missziói munkát végző csoportokat az egyházvezetés már 1945-ben, az egyház intézményi életének újraindulásától megpróbálta összefogni. Miután az e célból összehívott bizottság a radikálisabb reformokat sürgető fiatal lelkesek elgondolásait nem támogatta egyöntetűen, a csoport Bereczkyhez és a korszak egyik legjelentősebb teológusához, Victor Jánoshoz fordult, akik számos ponton egyet is értettek velük. Az egyházvetéssel megszakadt egyeztetést követően erre a találkozóra 1945 novemberében került sor, melyen még a Bethánia Egylet képviselői is részt vettek, s mellettük azok is, akiknek szellemi és lelki horizontját a – Ravasz és Muraközy által fémjelzett – *Református Élet* hetilap fogta össze. A megbeszélés után azonban ezek az utak is különváltak, Bereczky pedig a *Magyar Református Ébredés* szerkesztőségi körével – melyhez Draskóczy László, Fekete Sándor, Karácsony Sándor, Mészáros Gábor, Nagy Gyula és Victor János is tartozott – elhatározta egy országos konferencia összehívását. A kegyesség, a misszió és evangélizáció zászlója alatt összehívott találkozóra Nyíregyházán került sor, Országos Református Szabad Tanács néven 1946. augusztus 14-17 között. Ez volt az első alkalom, ahol Bereczky és köre, az egyház harmadik nagy csoportja – akiket Gombos „jobb híján” nevez balszárnynak – szervezeten lépett

¹³ Kiss Réka: Bereczky Albert lelkipásztori, püspöki működése, in Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten*, 1. kötet, Budapest, Argumentum - ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 601.

fel, s ez az alkalom egyből jelezte is az általuk képviselt gondolkodást. Országos református tanácskozás összehívására Bereczkynek és Békefinek ugyanis nem volt felhatalmazása, ráadásul a tanácskozás két olyan pontot is érintett – a zsidóktól való bocsánatkérését és az állammal való kapcsolat rendezését – melyek az egyház legfelsőbb vezető testülete, a Zsinat hatáskörbe tartoztak, s amelyek tekintetében a Zsinat egyértelmű állásfoglalását már korábban nyilvánosságra is hozta. Az akkor még hivatalban lévő Ravasz László, s vele együtt az egyházi közvélemény is joggal vetette a szervezők szemére, hogy túllépték hatáskörüket s egyfajta ellenzsinatot létrehozva nem párbeszédben, hanem puccs-szerűen illették súlyos, és első sorban politikailag motivált kritikával az egyházvezetést.

Bereczky kritikai stratégiája azért fontos számunkra, mert ez a gondolatmenet alapozta meg azt, ahogyan később, már püspökként felépítette azt a valóságot, melyben az egyház túlélésének egyetlen lehetséges útját az Isten ítélő eszközeként értelmezett kommunista hatalom előtti, az Isten iránti feltétlen engedelmességgként értelmezett meghajlásban jelölte meg. Az új, egyházellenes hatalom előtti meghajlás természetesen jelentette azt, hogy ugyanazzal a mozdulattal egyszersmind hátat is fordít mindannak, ami régi, ami az újjal nem harmonizálható, beleértve saját ébredési múltját is. A hatalom célja az egyház ellehetetlenítése, inaktív állapotba kényszerítése volt, így bár Bereczky folyamatosan arról beszélt, hogy az egyháznak az új társadalom tette kész, hasznos tagjává kell válnia, a gyakorlatban mindent megtett azért, hogy az egyházat a hatalom igényeinek megfelelően a templomok falai közt tartsa. Ehhez azonban arra volt szükség, hogy a társadalmi, és az egyház állapotában az ébredés nyomán beállt változást kivonja az egyházat – levi-straussi illetve assmanni értelemben – felforrósító tényezők köréből, és az egyházi közösség számára a valóság egy olyan konstrukcióját építse fel, mely a régi és az új helyzet közötti különbséget jelentéktelenként tünteti fel. Bereczky kritikájának lényege az volt, hogy kivált a Szabad Tanács felhasználásával a Zsinat és személyesen Ravasz azon megnyilatkozásait és gesztusait, melyek a megbánás, a múlttal való leszámolás üzenetét hordozták, elégtelennek, súlytalannak minősítette. Úgy vélte, az egyház vezetése és általában az egyház közössége nem határolódott el elég egyértelműen a háború előtti bűnöktől, nem „tért meg” s így, miután lényegében minden folytatódik a régi mederben, a megtérés és bűnbánat, amit az ébredési mozgalom képviselt, csak látszat, s ezért az Isten ítélete, mely a háborús összeomlásban egyértelműen megmutatkozott, folytatódik. A bűn állapotának és az ítéletnek a folyamatossága volt az a két tényező, mellyel a változást jelentéktelenné tette és a kontinuitás érzését megteremtette a bűnös múlt és a bűnös jelen között. Ehhez azonban azoknak az eseményeknek, személyes és közösségi élményeknek és társadalmi szereplőknek a súlyát radikálisan csökkentenie kellett, melyek a koncepciójának ellene mondtak.

Ez a folyamat nagyon jól nyomon követhető a Bereczky befolyása alatt álló *Az Út* nevet viselő hetilap cikkeiben.¹⁴ A lap változó, de nagyjából ötvenezer körüli példányszámban, 1948. június 11. és 1956. október 14. között jelent meg¹⁵, elsődleges feladata pedig az volt, hogy az új egyházvezetés szócsöveként, mint megszületése után nagyon rövid időn belül az egyetlen és hivatalos református hetilap, uralja és tematizálja a református egyházi nyilvánosságot. Az imént már ismertetett stratégia a lapban legalább két formában azonosítható.

Az egyik az olvasók elbizonytalanítása és az egyházi nyelvben használt kulcsfogalmak átértelmezése, melynek eredménye az lett, hogy a vallási fogalmak politikai tartalommal telítődtek és vizsont. Ezt a megfeleltetést a lap szerkezetében is nyomon követhetjük. Az 1. sz. képen például a lap 1948. december 26-i számának¹⁶ egymás melletti két oldalát látjuk. A bal oldali rovatot Szikszai Béni – a Bethánia egylet akkori főtitkára – szerkesztette, és az ébredés tematikájával foglalkozott, pontosabban az egyháztagokat evangélizáló és a „felébredteket” gondozó szövegeket közölt. A jobb oldalon a lap egyik állandó témájához, a békeharchoz kapcsolódó szövegeket olvashatunk. A két oldal egymásnak szinte tükörképeként jelenik meg, amit csak erősít a mindennapi áhítatoknak az a szimmetrikusan tördelt kerete, amit a lapok alsó sarkaiban látunk. A szerkesztés tehát azt hangsúlyozza, hogy ezek az egymás mellett hozott témák összetartoznak, és közös keretrendszerben, a hit összefüggésében kell azokat értelmezni. A lap számos esetben, és visszatérően, kis keretes írások formájában tárgyalta az alapvető hitfogalmak – hit, megtérés, alkalom – „helyes” értelmét, a fogalom hagyományos és „igazi”, „valódi” értelmét szembeállítva. Mint láttuk, Bereczky, mint volt bethánista nagyon jól ismerte, mondhatni „anyanyelvi szinten” használta az ébredési mozgalom frazeológiáját, így különösen is tanulságos az, ahogyan ezeket az átértelmezéseket végrehajtotta. Ennek egy összetett, nem csak a fogalmakra, hanem a cselekvési stratégiákra is vonatkozó példáját láthatjuk a „Keresztyének és az ébredés” című, 1949-es cikkében:

„Első gondolatom, amikor ezzel a tárggyal foglalkozni kezdtem, az volt, hogy az ébredésnek a hívő keresztyén az akadálya. Elsősorban azért, mert azt gondolja,

¹⁴ Bereczky felelős szerkesztője és Victor Jánossal, valamint Muraközy Gyulával szerkesztője volt a Református Figyelő című hetilapnak, mely 1928-1933 között jelent meg, majd társszerkesztője az 1934-1944 között Muraközy Gyula és Ravasz László főszerkesztése alatt megjelent, az egyház életében nagyon jelentős Református Élet című lapnak. A Református Élet 1945-ben Élet és Jövő címmel, Muraközy felelős szerkesztése alatt egyesült a Református Jövő című kiadvánnyal, s Bereczky ennek is szerkesztője volt. Utóbbi lapot végül már Bereczky püspöksége idején, 1949. júliusában olvasztotta magába Az Út. Cseh Gizella – Mészáros Borbála: A Budapest mai területén megjelenő református és közös protestáns időszakai sajtó jegyzéke (1818 – 2004), in Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten*, 2. kötet, Budapest, Argumentum - ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 1296.

¹⁵ Cseh – Mészáros: i. .m.

¹⁶ *Az Út*, I. évfolyam, 25. szám.

hogy *neki kell csinálnia* az ébredést. Az evangéliumot már nem kell senkinek megcsinálnia, mert Isten már megcsinálta. És a Szent Lelket sem kell senkinek létrehozni, mert Ő: Isten.

A hívő keresztyének úgy viselkednek és úgy élnek, mintha az ő tulajdonuk volna az evangélium és mintha a Szent Lélek éppen őhözájuk volna hozzákötve.

Minden hívő keresztyén első feladata az volna, hogy ebből az öncsalásból fölébredjen és nagyon mélyen meg tudjon alázkodni. Neki nem az a dolga, hogy Istent pótolja, hanem hogy *tanuskodjék* arról, amit Isten a Jézus Krisztusban cselekedett és amit az Ő szeretetéből a kereszten elvégzett. A hívő ember nem lehet az Isten *ügyvédje* és mégkevésbé lehet Isten *ügyésze* a világ és a világban élő emberek ellen. Neki sokkal alázatosabb szerepe van az ébredésben: az egyszerű tanuskodás.

A hívő keresztyénnek fel kell ébrednie abban a tekintetben is, hogy Isten a mi számunkra valóban Isten-e... (...) Úgy lehetne ezt a legegyszerűbben mondani, hogy a hívő keresztyénnek hinnie kellene. Természetesen elvileg és elméletileg hiszünk. De hogy ez a hit mennyire nem reális, azt világosan megmutatja az, hogy az *emberekben* már nem hiszünk, az *eseményekben* már nem hiszünk, és a *világban* már nem hiszünk. Pedig az embereket körülöttünk ugyanaz az Isten teremtetten, aki minket, ugyanaz a Jézus Krisztus halt meg értük, aki értünk és Jézus Krisztus ugyanúgy szereti őket, mint minket. (...)

Furcsa Isten az, akiről elméletileg valljuk, hogy mindenneknek Ura, de a konkrét, valóságos eseményekre úgy nézünk, mint amelyek az Ő akarata *ellenére* történnek. Gondolok itt a hívők panaszaira, elégedetlenségére, kritikájára, zúgolódására. Érdekes istentisztelet, bibliaóra, imaközösség után meghallgatni a hívő keresztyéneket, amikor már nem „Isten színe előtt” állnak. A farizeusok kovásza ez a vallásosság, amelyik Istent szent és ünnepi alkalmakra és órákra szabályozza be, de *az igazi élettől távol álló Istennek tartja Őt*. (...)

Legkülönösebben mutatkozik a hívők magatartása az eseményeket összefoglaló *világgal* szemben. Különösen az az ellentmondás, amely a Szentírásban van: „Ne szeressétek a világot, se azokat, amik a világban vannak (I. János 2, 15) - másfelől pedig ugyanezen János evangéliumában: „Úgy szerette Isten a világot, hogy az Ő egyszülött Fiát adta, hogy valaki hiszen Őbenne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen”. Ahol nincs Szent Lélek, ott ezek az igék valóban összeütköznek és ismét beteljesedik az, amit a zsoltárvers így fejez ki: „a visszához visszas vagy”. Isten valóban szereti a világot (...) de nem szereti azt a világi szellemet, „a test

kívánságát, a szemek kívánságát és az élet kérkedését”, *amely elsősorban a hívő keresztyéneket jellemzi*. Lehet ám gyülekezeti közösséget és imaórát is úgy „*kívánni*”, hogy az Ige ítélete szerint ez „*a test kívánsága*”. Az *én* néha kitárul és lesz belőle *közösségi Én*, tehát rejtőzködő és álarcás bűn. Mikor valaki nagyon szereti a közösséget, mert ott kiélheti ömberének most már szentre pácolt kívánságait, néha bizony egészen a paráznaságig.”¹⁷

A Bethánia az ébredés következményeként megváltozott ember különöségét, a megtéréssel befogadott Krisztus által nyert új karakterét és különlegességét hirdette, amiből egyrészt a világi és a krisztusi, mint tisztátalan és tiszta radikális szétválasztása következett, másrészt sokszor vont maga után a felébredtek közösségének, mint „igazi” keresztyéneknek a megkülönböztetését is a népegyház tagságának „alvó” keresztyéneitől. Ez utóbbi megkülönböztetést, mint a látható és láthatatlan egyház analógiáját azonban a református teológia nem ismeri el, hiszen annak eldöntése, hogy ki üdvözülni azok közül, akik az egyházszerkezethez tartoznak, nem az ember, hanem Isten hatáskörébe tartozik. Bereczky érvelése azonban nem erre a tévedésre akart rámutatni.

A szöveg lényegében helytálló teológiai felvetéssel indít (mi a hívő – vagyis magát „felébredtnak” tartó keresztyén – ember feladata), később azonban az „elvileg és elméletileg” hit szembeállítását az általa valódinak tartott hittel egy logikai csúsztatással vezeti be: nem csak Krisztusban kell hinni, hanem azokban az emberekben, eseményekben és világban, melyet ugyanúgy, mint a hívőt Isten teremtett, melyért ugyanúgy, mint a hívőért meghalt Jézus. Az a gondolat, amit Bereczky itt megfogalmazott, hogy a „világ” nem állítható szembe radikálisan Krisztussal, bizonyos értelemben teológiailag valóban igaz,¹⁸ Bereczky azonban ismét egy csúsztatással kizárta az érvelésből Isten világszeretetének célját: a bűntől való megváltást. Bereczky visszatérő gondolata az volt, hogy a keresztyén embernek olyan engedelmesen kell szolgálnia az újjáépülő társadalmat, ahogyan Krisztus is engedelmes volt, és életét adta a világért, érveléséből azonban hiányzott a megváltás motívuma és a világ bűnösségnek megállapítása. Ezt a gondolatmenetet 1952-ben Victor János a „kívülről befelé” is munkálkodó kegyelemről

¹⁷ Bereczky Albert: Keresztyének és az ébredés, *Az Út*, II. évfolyam, 2. szám, 1949 január 9-15., 3. Dőlt betűs kiemelések az eredetiben!

¹⁸ Jézus a tanítványaiért imádkozva mondja János evangéliumában: „Én a te ígédet nékik adtam; és a világ gyűlölte őket, mivelhogy nem e világból valók, amint hogy én sem e világból vagyok. Nem azt kérem, hogy vedd ki őket e világból, hanem hogy őrizd meg őket a gonosztól. Nem e világból valók, amint hogy én sem e világból vagyok. Szenteld meg őket a te igazságoddal: A te ígéd igazság. Amiképpen te küldtél engem e világra, úgy küldtem én is őket e világra.” Jn 17,14-18.

szóló tanításában fejtette ki legrészletesebben, ahol egyértelműen kimondta, hogy az új társadalom Isten kegyelmének eszköze, mellyel az egyház megtérését munkálja.¹⁹ Az idézett szövegben Bereczky a hívő keresztyének Isten mindenhatóságába és gondviselésébe vetett hitét kérdőjelezte meg, és a krisztusi közösség iránti vágyukat és elkötelezettségüket értelmezte át a bethánisták által különösen is elítélt bűnökké: világissággá és paráznasággá, úgy hogy az érvelés logikai alapja („Az én néha kitárul és lesz belőle közösségi Én, tehát rejtőzködő és álorcás bűn.”) igazából nem világos. Ezt Bereczky saját prófétai autoritásának tudatában egyszerűen kijelentette.

Bereczky tehát az 1946 utáni ébredésben a transzcendens mutatkozására, a diszkontinuitásra, az egyedire, a különösre ráismerő református közösségi emlékezetet úgy akarta kihűteni, hogy közben a benne rejlő energiát át próbálta terelni egy olyan területre, melyet ő maga hasznosnak vélt. A bűn, a világiasság, paráznaság állapotában lévő hívő keresztyének koncepciója tehát nem csak a „felébredés” súlytalanná tételére és a bűnös egyház kontinuitása érzetének megteremtésére, a változás jelentőségének leértékelésére volt jó, hanem arra is, hogy elvegye az egyház cselekvőképességének, (hatalom- és társadalom-) kritikai attitűdjének teológiai alapját. Bereczky szerint ugyanis azzal, hogy az egyház megmaradt a bűn állapotában, elveszítette prófétai elhívását, vagyis azt a felhatalmazását és az arra való lehetőségét, hogy a társadalomkritikát fogalmazzon meg. A hamis megtéréssel állította szembe Bereczky a „valódi” megtérést, a valódi ébredést, ami annak felismerése, hogy az egyház számára adatott egyedüli út az ítélő Isteni kézre való ráhajlás, a megalázkodás az isteni ítéletet megvalósító aktuális világi hatalom előtt, ami a társadalom új rendjének szolgálatában válik láthatóvá. Az igazi „megtérés” a kommunista ideológiához való szelídülés kognitív és affektív fordulata.

Ezzel a folyamattal szorosan összefügg másrészt az, ahogyan Bereckykék nem csak a teológiai, kegyességi fogalmakat értelmezték át, de a Bethánia egylet 1948-1950 közötti megszűnésének folyamatát *Az Út* hasábjain kísérve, a „bethánista” szó jelentését átalakítva, a mozgalmat az immár átértelmezett ébredés ellenségévé, közellenséggé tették. Az egyház vezetése és a Bethánia közt a szervezet integrációjával kapcsolatban 1948-ban kezdődtek el a tárgyalások. *Az Út* 1948. július 18-i száma számolt be az egyház részéről Makkai Sándor és a Bethánia részéről Szikszai Béni találkozásáról, mely a lap szerint azzal zárult, hogy a felek gyakorlatilag egyetértettek a fontos kérdésekben.²⁰ A Bethánia 1950-ben „önként” kimondott feloszlását követően 1953 nyarán indított *Az Út* egy kampányt a szövetség maradéka, s a név átértelmezésén

¹⁹ Victor János: A „kívülről befelé” is munkálkodó kegyelem, *Református Egyház*, IV. évfolyam, 4. szám, 1952. február 15., URL: <http://mek.oszk.hu/08200/08256/08256.htm#77> Utolsó letöltés: 2018. 04. 13.

²⁰ te: A Bethánia az egyházzal – az egyház a Bethániáról, *Az Út*, I. évfolyam, 2. szám, 1948. július 18-24., 4.

keresztül emlékezete ellen. A cikksorozatból itt kettőt emelek ki. 1953 májusában – szerző megjelölése nélkül – jelent meg a „*Bethánizmus – közösségellenség*” címmel egy írás, mely nem csupán a Bethániáról, hanem a megszüntetett egylet nevével jelzett szellemi mozgalomról, a bethánizmusról mint szektás, vagyis magát az egyházból kivonó és az egyházban megosztottságot szító, a társadalmi haladásért magukat feláldozó embertársaikat lenéző mozgalomról írt. Miután ezzel mintegy visszamenőlegesen is minősítette és elítélte az egykori egyletet, feltette a kérdést: „Lehet-e más az ilyen szektás ember az egyház együttesében, mint idegen test?”²¹ Három héttel később, szintén egy névtelenül megjelent írás pedig azt a kérdést tette fel, hogy „Ki a bethánista?” A szöveg több olvasó érdeklődésére válaszolva fejtette ki, hogy a Bethánia egylet egykori tagságának jelentős része betagozódott már az egyházba, felismerte és elfogadta az elkülönülés káros és bűnös voltát. Vannak ugyanakkor kevesek, akik megpróbálják „búvópatakként” fenntartani az egyesületi kereteket, és megtévesztenek másokat is. Arról a szöveg nem szólt – csupán egy soha meg nem jelent folytatásban ígérte meghatározni – hogy tartalmilag mit is jelent a bethánista, vagyis konkrétan milyen hittartalmak és magatartások jellemzik. Így viszont a kifejezés tökéletesen alkalmassá vált arra – valamelyest a „kulák” fogalomhoz hasonlóan²² – hogy konkrét tartalmáról leválva, a következő időszakban általában a társadalom, az egyház belső ellenségének megjelölésére használják.²³

4.

Az eddig leírtak jelentőségét az adja, hogy ez az a konkrét szellemi, emlékezetpolitikai környezet, melyben Ács Mihály a maga Krónikáját megfogalmazza, s amelynek összefüggésében műve egy sajátos ellenemlékezetként jelenik meg.

Ács Mihály²⁴ 1905-ben született Makó-Újvároson. Előbb a református iskola tanulója, majd a makói Csanád Vezér Gimnázium diákja volt. Felesége Fazekas Piroska, szintén makói. Házasságkötésüket követően elhagyták Makót, jobb munkalehetőséget találva Battonyán telepedtek le, de 1940-ben a család visszaköltözött Makóra, ahol a MÁV és a Szeged-Csanádi Vasút Rt. megbízása alapján Ács árúfuvarozást végzett. Életének anyagi körülményeiről nagyon szűkszavúan nyilatkozik, sokkal fontosabb számára, hogy lelki életrajzát írja meg. Makón a belvárosi gyülekezetnek lett tagja, rendszeresen adott szállást a gyülekezetbe evangélizációra érkező vendég lelkészeknek. Felesége 1947-ben, ő 1948-ban tért meg, s ettől fogva aktív szervezője is

²¹ A bethánizmus – közösségellenség, *Az Út*, VI. évfolyam, 20. szám, 1953. május 17-23., 2.

²² Lásd Bolgár Dániel: A kulákküldözés fogalomtörténeti vetülete, *Múltunk*, LVI. évfolyam, 2. szám, 2011, 51-61.

²³ Ki a bethánista? *Az Út*, VI. évfolyam, 23. szám, 1953. június 7-13., 2.

²⁴ Ács önéletrajzi vonatkozású közlései szétszórva találhatók meg a Krónikában.

lett a gyülekezetben felébredtek közösségének. Jóllehet a makói ébredésben is központi szerepet játszott a Bethánia, Ács mégsem a Szövetséghez csatlakozott, hanem egy olyan – később „gyülekezeti közösség” néven országszerte ismert – közösség szervezésébe fogott, mely sokkal erősebben kapcsolódott a gyülekezethez, mint a Bethánia. Ács hosszan ír arról a feszültségekkel teli folyamatról, ahogyan ez a közösség megszerveződött, részletesen beszámolva arról, hogy milyen beszélgetéseket folytatott egyrészt a gyülekezet lelkészével, másrészt a helyi Bethánia vezetőivel, akik egyaránt bizalmatlanul álltak az új közösséghez, míg végül Ács maga lett az összekötő s részben békéltető a két fél között. Ács Mihály életében fordulópontot jelentett a Bethánia egyesület feloszlata, ekkor kezdődött ugyanis rövid, de intenzív, „hivatalos” szolgálata.

1948-ban az, egyházi közigazgatás átszervezése során az egyház akkori legnagyobb egyházmegyéje, a Békés-bánati Református Egyházmegye kettévált, s az új Csanád-Csongrádi Református Egyházmegye esperese Bakó László lett. Bakó szabad utat engedett az egyházmegye területén a misszióknak, anyagilag és státuszok létesítésével is támogatta munkájukat. A Bethánia feloszlataát követően, mint arról Ács beszámol, „Bakó László esperes felajánlotta nekem Haluska János diakónus helyét, azzal, hogy látogassam a két egyházmegye gyülekezeteit, és a hátra maradt dolgok rendbetételében legyek foglaltos (Tit 1,5). Feladatom az volt, hogy legyek segítségükre a gyülekezetek lelkipásztorainak az evangelizációk során felébredtek gondozásában.”²⁵

Ács szolgálatának azonban viszonylag gyorsan vége szakadt. 1951-ben előbb a makói egyházközösségben érték támadások, majd 1952. október 31-én egy koholt vádak alapján ellene indult eljárás eredményeként lemondott esperesi tisztéről Bakó László²⁶ is, így az ébredés intézményi háttérét és védelmét jelentő támogatás megszűnt. Bakót a Dunamelléki Egyházkerületbe Bereczky „fogadta be”, és a Vértessaljai Egyházmegyébe, az ezer lelkes Tabajdra helyezte.²⁷ Az eseményekről a Krónikában Ács a következőképpen számol be:

²⁵ Krónika, 71.

²⁶ Bakó László ügyéhez lásd: Vincze Gábor: A Bakó László-ügy, Egy szegedi református esperes üldöztetése az ötvenes években, *Tiszatáj*, VXII. évfolyam, 2. szám, 2008. február, 68-79.

²⁷ A bethánista szó jelentésének alakulásához jó adalék, ahogy Bakót ellenfelei jellemzik: „...az örökbekapott Bakó Lászlót, aki a Horty-érától [sic!] maradt ránk, [a] kulák, reakciós, bethánista esperest egyházfegyelmi-úton [...] távolítottuk el az esperesi beosztásából és küldjük nyugdíjba, avagy még szigorúbb ítéletet [!] hozzanak személyé-re.” A bethánista itt lényegében ugyanúgy az osztályellenség kifejezésére használt szó, mint a kulák. Idézi Vincze: i. m., 73.

„További életünkre nézve be kellett látni, hogy nincs helyünk Makón. A két egyházmegyét átölelő missziói pénztár megszűnt, ezzel együtt a missziói munkások csoportja is szétszóródott. Az én egyházmegyei alkalmazásom 1952, szeptember elsejével szűnt meg. Ugyanabban az időben a Kossuth TSz-be is elszámolásra hívtak be, és megszüntették a tagságomat. Makón a megélhetésünkhöz minden szál elszakadt. De hová menjünk? A közösségből mindenki tudta: Makón nem maradhatunk. Szinte küldtek. Sokan imádkoztak értünk, világosságért. Egy reggeli ébredésnél láttam egy világos, fényes vonalat a térképen haladni. Makóról indult felfelé. Az úr azt mondta: Nézz a térképre! Ezt tettem, és láttam: a fény körbefordul Ercsinél, majd halad tovább, megkerüli Budapestet, és nem folyt tovább. Mindent megértettem. Írtam egy rövid levelet Nagy Jenő barátomnak, megkérdeztem: Kaphatok-e a cukorgyárban alkalmazást? Harmadik nap távirat érkezett: Bemutatkozásra jelenjek meg. Elmentem. Ott tartottak a kampány idejére. Ez 1952. szeptember 9-én történt. A bérosztályon dolgoztam. A tanácselnök fia is velem dolgozott, és kértem, legyen segítségemre lakás keresésben. Mindent megpróbált, az apja is, de még egy raktárhelyiséget sem tudtak adni. (...) ercsii tartózkodásunk száműzetésnek számított ugyan, de mi soha ilyen nyugodt biztonságban nem éreztük magunkat, mint itt, már azért is, mert zömével kaptuk a testvéri leveleket, és az Isten szeretetét Igéjével együtt, és ez a kettő nagy nyereség volt számunkra.”²⁸

A család Budapestre költözésére azonban nem kaptak engedélyt, így 10 évig hivatalosan Szegeden laktak, eközben Ács Mihály továbbra is Ercsiben dolgozott. Később sikerült Budapestre költözni, a Gyulai Pál utcába, s ott élt 1980 decemberében bekövetkezett haláláig.

5.

A második világháború utáni ébredés(ek), így a délvidéki események története ma még többnyire feldolgozatlan, s a jelen tanulmány keretei közt erre nem is tehetek kísérletet, hiszen a témában alap kutatásokra lenne szükség.²⁹ A következőkben azt fogom bemutatni, hogy miként építi fel Ács Mihály az 1970-es évek második feléből visszatekintve az ébredés emlékezetét.

Ács krónikájának fontos jellegzetessége, hogy jóllehet többnyire kronológiai rendet érvényesít, mégsem egy folyamatos narráció, vagyis nem adja az olvasó elé az előzményektől az utóéletéig a délvidéki ébredés eseménytörténetét. Ez nehéz is lenne, hiszen maga az ébredés

²⁸ Krónika, 54.

²⁹ A témával kapcsolatosan lásd Kiss Réka: Református ébredés Budapesten, in Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten*, 1. kötet, Budapest, Argumentum - ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 1343-1368.

sem volt egy összefüggő folyamat. Az 1946-ban az ország több pontján párhuzamosan jelentkező vallási megújulás délvidéki – csongrádi és békési – eseményeinek központja Makó volt, azonban a terület nagyobb városaiban – Szegeden, Hódmezővásárhelyen, Szentesen, stb. – és kisebb falvaiban vagy tanyáin gyakorlatilag a makói eseményekkel párhuzamosan jelentkezett az ébredés. Makó központi szerepe inkább abban nyilvánult meg, hogy a makói Bethánia – mely a Szövetség központjával szoros kapcsolatot ápolt, ám jelentős mértékben független is volt tőle – lelkészi és laikus munkatársai jelentős szerepet játszottak a felébredt közösségek gondozásában, illetve a missziós munka szervezésében. Az ébredés, mint mozgalom jelentős mértékben ezeknek a munkatársaknak az egyre terebélyesedő kapcsolathálózatán keresztül bontakozott ki, és Ács Mihály is ezeken a kapcsolatokon keresztül, több személyt megszólaltatva mutatja be a történéseket. Ács személyes elbeszélése a Krónika történeti bevezetőjét nem számítva nagyjából a szöveg felét teszi ki, míg a többi rész az általa összegyűjtött visszaemlékezések szöveghű átirata, vagy újraelbeszélése, illetve számos korabeli – első sorban *Az Út*-ból vett – újságcikk másolata vagy kivonata. Ezek a szövegek azonban mégis egy egységes rendet alkotnak, melynek logikáját az ébredés kibontakozása határozza meg, s ebben a logikában érnek össze – olykor a kronológiai rendet a párhuzamosság miatt felborítva – a különböző forrásokból származó, különböző szemléletű és hangsúlyokat érvényesítő szövegek. Ács Mihály intenzív „redaktori” munkája miatt azonban több esetben csak következtetni lehet arra, hogy egy-egy szövegnél nem ő a beszélő, így a nevesített forrásokat sem lehet mindig egyértelműen elkülöníteni. Akiket azonosítani lehet, a következők:

- Konrád György, a Bethánia Egylet lelkésze Makón 1919-26 között, majd péceli lelkész;
- Gera Erzsébet és Görbe Katalin makói asszonyok;
- Jeney László 1938-tól Kiszombor – Püspöklele – Földeák társegyházközségek lelkésze és felesége;
- Tömöri Lajos csorvási lelkész;
- Seres Béla hódmezővásárhelyi lelkész;
- Veresegyházi László előbb a Csanád-Csongrádi Református Egyházmegye által alkalmazott missziói, majd státusza megszűntével battonyai lelkész;
- Bakó László szegedi lelkész, 1948 augusztusától a Csanád-Csongrádi Egyházmegye esperese;
- Kovács Imre körösszegapáti lelkész, később nyírségi esperes.

Ezeket a visszaemlékezéseket egészíti ki Ács

- Konrád György lelkészi naplójának részleteivel;
- a makói Bethánia Egylet üléseinek jegyzőkönyveiből származó bejegyzésekkel;
- *Az Út* 1949. évi számaiban megjelent, a délvidéki ébredéssel kapcsolatos cikkek – olykor értelmező, reflektív – kivonatával, máskor egyszerű átiratával;
- Ugyancsak *Az Út-ban* megjelent, az ébredés során megtért fiatalok vallomásaival;
- Egyéb dokumentumokkal, például a Csanád-csongrádi fiatalok 1949. szept 17-én keltezett-hitvalló nyilatkozatával.

Az Ács által használt forrásokból, a saját narrációjából és a Krónika szerkezetéből, gondolati ívéből több olyan motívum is kiemelhető, melyek a Krónika ellenemlékezeti karakterét hangsúlyozzák. Ezek közül most egyetlen olyan kérdést szeretnék elemezni, mely az ébredéssel szemben megfogalmazott, hivatalos egyházi narratívákban is rendre felbukkan, s amely Bereczky fentebb idézett cikkének is egyik legfontosabb állítása: az ébredés viszonya a világhoz, az aktuális történésekhez. Bereczky azt írja, hogy a „hívő keresztyének” úgy szemlélik az aktuális társadalmi folyamatokat, mint amelyek Isten akarata ellenére történnek, s ezzel tulajdonképpen az Isten mindenhatóságába vetett hitüket kérdőjelezi meg, s azt állítja, hogy „a farizeusok kovásza ez a vallásosság, amelyik Istent szent és ünnepi alkalmakra és órákra szabályozza be, de az igazi élettől távol álló Istennek tartja Őt.” Bereczky érvelésében itt is van egy kis csúsztatás, hiszen az, hogy valami Isten akarata ellenére történik, legalább kétféleképpen értelmezhető. Egyrészt úgy, hogy valami az isteni törvénnyel szemben történik, másrészt úgy, hogy valami olyan történik, amit az Isten nem képes megakadályozni. Bereczky ez utóbbi állítást tulajdonítja a hívő keresztyéneknek, holott azok inkább az első értelmezést vallották magukénak, s ennek adtak rendszeresen hangot. Ács Krónikája azonban éppen azt hangsúlyozza – úgy az események elbeszélésén, mint az egész mű felépítésén keresztül –, hogy Isten valóságosan jelen van a történetekben.

Ács az ébredés ívét egészen a reformációig vezeti vissza. A szöveg első, külön címmel ellátott része³⁰ három oldalban tárgyalja a vidék reformációjának történetét, majd a második rész elején hasonló távlatból Makó és környéke reformációját.³¹ A Krónika gondolati felütését tulajdonképpen már itt, a második rész első alfejezetének címével megfogalmazza. A cím a Jer 1,12-ből vett idézet: „Gondom van az én Igémre”. A jeremiási szövegben a teljes vers – „Jól

³⁰ A reformáció Csanádban.

³¹ Ennek a résznek a forrásait ő maga nem jelöli meg, konkrét munkákat eddig nem tudtam azonosítani.

láltál, mert gondom van az én ígémre, hogy beteljesítsem azt” – a próféta elhívásának történetében szólal meg, és fő mondanivalója az, hogy Isten beteljesíti a szavát, ígéreteit, akár nemzedékek során át is. Az idézet összefoglalja azt a koncepciót, amit Ács az egész szövegen keresztül érvényesít, amit az ébredés elbeszélésén keresztül is kibont: azt, hogy az Isten ígéje hatással van az egyének és közösségek, ezeken keresztül pedig a társadalom életére, ez a hatás az Isten munkája, és ez a hatás igazolja azt is, hogy az események mögött megalapozottan következtek az Isten munkájára.

Ebbe a keretbe állítva beszéli el a reformáció után egy nagy lépést téve előbb a környéken a 19. században kibontakozott baptista ébredést, majd a 19-20. sz. fordulóján a Bethánia helyi szervezetének megalakulását és a második világháború előtti munkáját tárgyalja, kiemelve az általa is személyesen ismert Konrád György jelentőségét. A Bethánia Ács számára az ébredés magja, különösen az ifjúsági munka tekintetében, s az 1900-as évek elejétől gyakorlatilag ebbe a munkába ágyazva mondja el az ébredés előtörténetét. Ebben az időszakban azonban azt is fontosnak tartja kiemelni, hogy a növekedés mellett az is jellemző volt a Bethánia munkájára, hogy első sorban a módosabb gazdák családjait érte el, a tagság is azok köréből került ki, míg a szegényebbeket nem tudta megszólítani az evangélizáció.

Az elbeszélésben a következő fordulópontot 1944 jelenti, s itt mutatkozik meg nagyon egyértelműen Ács történelemszemlélete is:

„A második világháború és az ébredés.

Az 1944 évben hevesedik a gonoszság, az emberi bűn, ellenségeskedés erősen fokozódik, mintha érezné a saját veszét, de a józan ész azt diktálja közeledik a háború vége. A Róm. 5:20 szólt hozzánk: »ahol megnövekedik a bűn, ott a kegyelem sokkal inkább bővülködik.« A Bethánia csoport az És. 34:2-3 Igével kezdi az 1944 évet. Miért kímélt meg minket Isten? Talán különbbek vagyunk? Nem, hanem szól a Jel. 2:21 Igében hozzánk: »Adtam nekik időt is, hogy megtérjenek.« Egyetlen magyarázat, a szolgálat folyik. Az esztendő első teljes hetében megtartottuk az imahetet. Több ifjú beállt a szolgálatba, gyermekmunkába bizonyágtévő szolgálatba.»³²

A szöveg sajátos karakterét nem annyira az adja, hogy a háborús események közti megmaradást Ács kegyelmi időként értelmezi, hiszen ezt az interpretációt több forrásból is hallhatta akkor,

³² Krónika, 32.

hanem az, hogy egyetlen magyarázatként a szolgálat folytonosságát emeli ki. Ez jelenik meg akkor is, amikor a több háborús évet foglal össze:

„Egyre határozottabb az evangélium hirdetése

Az idő, amelyben az események zajlanak 1943-44-45 év. Makó város és környéke egyre jobban és sűrűbben veszi igénybe az ébresztő Igehirdetőket és az Isten ígéretének megújító megjelenését!

(...)

Konferencia – konferenciát követve készítette Isten Lelke az engedelmeseket. Létesült Makó városban, a tanyán Rákoson sőt Budapesten is konferencia. Gellért Margit bpesti leány-szövetséges látogatta meg a makói lányokat. Majd szeretetvendégségen szolgált a Bethániában Szikszai Béni. Ez a látogatás sorozat lendületbe hozta a makói ifjakat s ellátogattak Orosházára, Csanádpalotára, Püspöklelére, vittek bizonyosságát annak Kinek szolgálnak.”³³

A következő oldalakon Ács 1944 év végétől folyamatosan, naplószerűen írja meg az eseményeket, azonban minden nagyobb szövegegységnek – ahogy eddig is láttuk – külön címet ad. A címek egymásutánja sajátos dinamikát mutat:

1945 – „A nagy esemény”,

1946 – „Az evangélium győzelmesen terjed”,

1947 – „Az evangélium tüze lobog”, „Rőzsébe kapott a láng”,

„Kapuk nyílnak, döngeti a Szentlélek

Mondják az 1947 évben szolgálatban lévő Atyafiak. A kegyelem idejét éltük át.

Különböző helyeken fellobogott az ébredés tüze. Árad ott a fény a sötétségben ülő megdermedt szívek felé.”³⁴

Így jut el az elbeszélés 1948-hoz, melyet úgy jellemez az időszakról szóló fejezet címében, hogy „az ébredés kiteljesedésének éve”. Ács megemlékezik arról, hogy ez az ő megtérésének éve is, ugyanakkor a leírás súlyát tekintve jóval fontosabb ennél számára az, hogy a makói ébredés során létrejött a gyülekezeti közösség, amiben ő maga is azonnal szolgálatba állt, illetve

³³ Krónika, 33.

³⁴ Krónika, 39.

az, hogy e közösség, valamint a gyülekezet és a Bethánia közt kialakult egy békés megegyezés. Ennek összefüggésében írja azután, hogy

„az 1948-as év talán a leggazdagabban mutatja meg az Isten Igazságát. A leghatározottabban felismerhető a Szentlélek vezetése. Átéltük Isten Szentleke eláradt az ember világában... Ebben az évben lett az evangélizáció a Református Egyház hivatalos programjává.”

1948 eseményeinek nagyon részletes leírását végül a következőkkel foglalja össze:

„Összefoglalva az 1948-ik évet azt kell mondanunk, hogy az Urnak kedves esztendeje volt, hiszen szabadon hangzott az evangélium a szegényeknek. Jézus közöttünk járt, a töredelmes szívűek gyógyítására.... Magasztaljuk az Urat, hogy közöttünk tartotta drága Lelkét! Hangzott a vőlegény szava menyasszonyához, a drága vérben megtisztult seregéhez. Meg kell látnunk a saját hibáinkat is. Ez az esztendő a megaláztatásnak is az esztendője. Mi mindig feljebb emeltük a fejünket. Megteltünk göggel, hamis öntudattal, mi az ébredés népe. Tetszett nekünk, hogy ebben a városban, Makón kizárólag mi képviseljük az evangélium ügyét... (...) megelégedve önmagunkkal önteltségünkben elakadtunk. Ezért sok drága lelket veszítettünk el, akik a mi szolgálatunk által nyertek életet.”³⁵

Ács elbeszélése a szakasz végén egyértelművé teszi, hogy a visszaemlékezésnek ezt a részét Jeney Lászlóval és feleségével zajló beszélgetés alapján írta meg. A szöveg azonban annyira egységes és annyira illeszkedik azoknak a részeknek a szóhasználatához, szemléletéhez, melyeket ebbe az elbeszélésfüzérbe kétségkívül sajátként illesztett be – például megérésének és szolgálatba állásának történetéhez – hogy joggal feltételezhetjük azt, hogy Ács azonosult Jeney gondolataival és sajátjaként adta vissza azokat. Ugyanezt az azonosulást fedezhetjük fel a legutóbb idézett szövegrész második felében is, ahol Ács úgy visszhangozza a Bethániával és az ébredési mozgalommal kapcsolatos hivatalos kritikát, mintha a korábban idézett Bereczky cikkből vette volna. Szemléletének sajátos vonása azonban éppen abban érhető tetten, hogy a fenti két gondolat nála nem zárja ki egymást. Bereczkynél a hívő keresztyének gögijére való hivat-

³⁵ Krónika, 50.

kozás csak arra szolgál, hogy a keresztyének valóban hívő minőségét érvénytelenítve a narratívát a bűn és az ítélet folytonosságának irányába vigye. Ács ezzel szemben a kettőt egy sajátos dinamika részeként együtt kezeli: a hívő keresztyének bűne számára mint felismert bűn megbánható bűn is, és a megbánás éppen a keresztyének valóban hívő minőségét bizonyítja. Az idézett szöveg két részének összetartozása, egymásutánisága azért is fontos, mert ha csak a második felét látnánk, arra következtethetnénk, hogy Ács – illetve mögötte Jeney és az ébredésre visszamlékezők – gyakorlatilag kritika nélkül tették magukévá, interiorizálták a hatalom rájuk vonatkozó értelmezését, s ezáltal maguk is annak valóságkonstrukcióját építik tovább. Amennyiben viszont csak az első narratívát látnánk, Ács menthetetlenül naivnak, vagy jobb esetben tájékozatlannak tűnne.

Az elbeszélés keretéhez tartozik végül az is, hogy a Krónikás felfedi a történet végét, ami ebben az esetben annak teloszá, vagyis célját is jelenti. Ács az „ébredés népének” krónikásaként nemcsak arról tesz bizonyosságot, hogy az ébredés egyértelműen „világközelinek”, a jelen világban hatónak tartotta Istent, hanem arról is, hogy – mint Bereczky sokszor intette erre hallgatóit vagy olvasóit – „belsimult” vagy „ráhajolt” ennek az Istennek az akaratára.³⁶ Erre utal az, amit Ács a Krónika egyik nagyobb egységének lezárásakor ír:

„Hogy mindebből mi maradt – kérdezheti, aki most olvassa. Nos: még ma is hűséges, hívő életek, sok szenvedésen átment hívő lelkészek....! Dédnagymamák, nagymamák, anyák imádságai melyekkel kapcsolatban ezt olvassuk a Jel. könyvében a harmadik részben, hogy adaték az angyalnak sok tömjén, hogy tegye minden szenteknek könyörgésére az aranyoltárra, mely a királyi szék előtt van. Ott vannak ezek az imádságok s azért is lehet reménységünk a gyermekek, az unokák, s a dédunokák felől. És azért is, mert az Isten hűséges nemzedékről-nemzedékre szól! Jézus könyörgése az Atya jobbján ma is folyik nem csak a tanítványokért, hanem mindazokért, akik még meg sem születtek, de akik hisznek majd az ő beszédüknek. Ap. Csel 2:39.³⁷ Istennek ígéretei vannak s meg lehet benne kapaszkodni.”³⁸

³⁶ 1946 augusztusában az Országos Református Szabad Tanácsot megnyitó elnöki beszédében például így fogalmazott Bereczky: „megmaradásunknak egyetlen útja komolyan és őszintén bánni, amit tettünk és amit mulasztottunk, és Isten keze alatt megalázkodva és a minket verő kézre engedelmesen ráhajolva elfogadni az ítéletet, elfogadni sorsunkat...” Bereczky Albert: *Két ítélet között*, 1-2. kötet, Budapest, Evangéliumi Megújulás Munkaközössége, 1947, 276.

³⁷ „Mert néktek lett az ígéret és a ti gyermekeiteknek, és mindazoknak, kik messze vannak, valakiket csak elhív magának az Úr, a mi Istenünk.”

³⁸ Krónika, 21-22.

A megkapaszkodásnak ez a motívuma az, ami a legfontosabb különbségképző tényező az ébredés Bereczky és köre által épített emlékezete és a Krónika által képviselt emlékezet között. A hivatalos egyház célja az volt, amit *Az Út* egyik cikkében Ludmány Gyula államügyész példásan megfogalmazott:

„Sokan azt várják az evangélistától (különösen ha mint pl. dr. Szabó Mihály testvérem, ítélőtáblabírói foglalkozással, vagy magam, mint államügyész, felmegyünk a szószékre) – foglaljanak állást bizonyos kérdésekben, talán bizonyos fokú *odamondogatást* is remélnék, vagy burkolt célzásokat. És csalódnak szolgálataink után, mert *csak egyről* hallottak, Krisztusról, mint megfeszítetttről. Ha aztán *valaki megkérdez* akár négy szemközt, akár csoportosan, akkor meg fogja hallani tőlem, hogy *hívő keresztyén embernek bele kell épülnie szerves tagként a népi demokrácia társadalmába* s nem csak »élkeresztyénnek«, de hívő életével példát kell mutatnia mások számára is.”³⁹

Az „odamondogatás” vagy egyszerűen az „állás-foglalás” – mint a beépülés ellenpólusa – azokra a kapaszkodókra utalnak, melyek segítenék a hívő keresztyént saját különbségének artikulálásában, ám ezeket a kapaszkodókat a hivatalos egyház épen megszüntetni igyekezett.

Ács egy nagy történet, az isteni gondviselés – az Isten mutatkozásai – nagy történetének részeként beszéli el a délvidéki ébredés eseményeit. A történetmondás – és ebben jelöli meg Ács Mihály a saját szerepét is – lényegében bizonyágtétel az Úr Jézus munkájáról, mely történt Csongrád és Békés megyében, s ez az attitűd a Krónikát a prófétai szemléletű történeti műveknél egészen a bibliai ősmintáig visszavezethető sorába emeli. Ez a sajátos kontinuitás-tudat tulajdonképpen a Krónikának, mint ellenemlékezetnek a meghatározó motívuma. Ez teszi a kulturális, vagyis az életfolytatásban megnyilvánuló ellenállás egyik lehetséges eszközévé, hiszen célja az, hogy olyan tudásokat, tapasztalatokat és attitűdöket tartson meg az emlékezetben, melyekben meg lehet kapaszkodni, s amelyek a totális uniformizálás világában lehetővé teszik a másság megtapasztalását és a távolságtartást a jelen tényeinek önkényuralmától.⁴⁰

³⁹ Ludmány Gyula Dr.: „A keresztyén embernek bele kell épülni a társadalomba”, *Az Út*, II. évfolyam, 2. szám, 1949. január 9-15., 4.

⁴⁰ Lásd Assmann: i.m., 88.

- A bethánizmus – közösségellenség, *Az Út*, VI. évfolyam, 20. szám, 1953. május 17-23., 2.
- ASSMANN, Aleida: Az emlékezet átalakító ereje, Fordította Ureczky Eszter, *Studia Litteraria*, LI. évfolyam, 2012/1–2, 9-23.
- ASSMANN, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Fordította Hidas Zoltán, Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2013.
- BERECZKY Albert: *Két ítélet között*, 1-2. kötet, Budapest, Evangéliumi Megújulás Munkaközössége, 1947.
- BERECZKY Albert: Keresztyének és az ébredés, *Az Út*, II. évfolyam, 2. szám, 1949. január 9-15., 3.
- BIBÓ István: Elit és szociális érzék, in Uő: *Válogatott tanulmányok I. 1935–1944*, Budapest, Magvető Kiadó, 1986, 223-241.
- BOLGÁR Dániel: A kuláküldözés fogalomtörténeti vetülete, *Múltunk*, LVI. évfolyam, 2. szám, 2011, 51-61.
- FOUCAULT, Michel: Nietzsche, a genealógia és a történelem, Fordította Romhányi Török Gábor, *Új Írás*, XXXI. évfolyam, 1991/10, 61-72.
- GEERTZ, Clifford: A vallás mint kulturális rendszer, in Niedermüller Péter (szerk.): *Az értelmezés hatalma, Antropológiai írások*, Budapest, Századvég Kiadó, 1994, 63–103.
- GOMBOS Gyula: Szűk esztendők: a magyar kálvinizmus válsága, in Uő: *A történelem balján 2.* Budapest, Püski Kiadó, 1992, 5-106.
- HATOS Pál: A magyar protestantizmus és eszmei fordulata Tisza Istvántól Ravasz Lászlóig, *Múltunk*, L. évfolyam, 2005/1, 89-117.
- Ki a bethánista? *Az Út*, VI. évfolyam, 23. szám, 1953. június 7-13., 2.
- KISS Réka: Református ébredés Budapesten, in Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten*, 1. kötet, Budapest, Argumentum - ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 1343-1368.
- KISS Réka: Társadalmi kérdések – egyházi válaszok: Muraközy Gyula lelkipásztori tevékenysége, in Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 2. kötet*, Budapest, Argumentum - ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 591-600.
- LUDMÁNY Gyula Dr.: „A keresztyén embernek bele kell épülni a társadalomba”, *Az Út*, II. évfolyam, 2. szám, 1949. január 9-15., 4.

PABIS Eszter: Az emlékhelyek kutatásának eredményeiről Németországban és Svájcban, in S. Varga Pál – Száraz Orsolya – Takács Miklós (szerk.): *A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013, 153-163.

te: A Bethánia az egyházzal – az egyház a Bethániáról, *Az Út*, I. évfolyam, 2. szám, 1948. július 18-24., 4.

VICTOR János: A „kívülről befelé” is munkálkodó kegyelem, *Református Egyház*, IV. évfolyam, 4. szám, 1952. február 15., online: <http://mek.oszk.hu/08200/08256/08256.htm#77>
Utolsó letöltés: 2018. 04. 13.

VINCZE Gábor: A Bakó László-ügy, Egy szegedi református esperes üldöztetése az ötvenes években, *Tiszatáj*, VXII. évfolyam, 2. szám, 2008. február, 68-79.